

NÂZIM HİKMET ŞİİRİNDE SULTAN GALİYEVCİLİĞİN İZLERİ

TRACES OF SULTAN GALİYEVIŞM IN NAZIM HİKMET'S POETRY

Alptuğ TOPAKTAŞ

Sorumlu Yazar/Corresponding
Author:

Dr. Öğr. Gör., Çankırı Karatekin
Üniversitesi Kariyer Merkezi,
Çankırı, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-6507-9181

E-mail: atopaktas@karatekin.edu.tr

Geliş Tarihi/Submitted: 07.03.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 13.05.2025

Kaynak Gösterim / Citation:
Topaktaş, Alptuğ (2025).
"Nâzım Hikmet Şiirinde Sultan
Galıyevciliğın İzleri", Yeni Türk
Edebiyatı Araştırmaları. 17/33,
153-172.

<http://dx.doi.org/10.26517/ytea.588>

Öz

Bu çalışma, Nâzım Hikmet şiirinde Sultan Galıyevci düşüncesinin etkisine odaklanmaktadır. Sultan Galıyev, SSCB'nin kuruluşu sürecinde aktif rol almış ve politik mücadele vermiştir. Marksizmin sınıf teorisindeki proleter ve burjuva sınıf yaklaşımını ezen ulus/ezilen ulus şeklinde düşünen Galıyev, Sovyetler Birliği tarafından karşı devrimci ilân edilerek dışlanmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştır. Nâzım Hikmet, Sultan Galıyev gibi bir teorisyen olmamakla birlikte pratikte politik mücadele vermiştir ve her ikisinin de zaman zaman milliyetçi duyarlılıkları ön plana atılarak değerlendirildiği görülmektedir. Nâzım Hikmet, metinlerinde Marksist anlamda sınıf teorisinin işaretlerini vermekle birlikte özellikle anlatı şiir denebilecek olan metinlerinde Galıyev'in sınıf yaklaşımının işaretlerini göstermiştir. Bu iki isim arasındaki temel ortaklık, her ikisinin de metinlerinde Üçüncü Dünya Enternasyonalı fikrinin işlenmesi ve dünyadaki mazlum milletlerin kurtuluşuna dair ortaya koydukları politik vizyondur. Bu bağlamda ilk olarak Sultan Galıyev'in Sömürgeler Enternasyonalı fikri incelenmiş ve tezlerinin kapsayıcılığı tartışılarak teorik bir çerçeve çizilmiştir. Daha sonra Nâzım Hikmet'in metinlerinden hareketle, siyasi fikirleriyle Galıyevci siyasi düşünce arasındaki benzerlikler işlenmiş, son olarak da şiirlerinde Üçüncü Dünya'nın kurtuluşuna dair izler açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ulusal kurtuluş mücadelesi, Sultan Galıyevcilik, Sömürgeler Enternasyonalı, Üçüncü Dünya Devrimi tezi, Nâzım Hikmet poetikası.

Abstract

This study focuses on the influence of Sultan Galıyevist thought on Nazım Hikmet's poetry. Sultan Galıyev played an active role in the establishment of the USSR and engaged in political struggle. Galıyev, who thought of the proletarian and bourgeois class approach in Marxism's class theory as the oppressor nation/oppressed nation, was declared a counter-revolutionary by the Soviet Union, was ostracized, and sentenced to death. Although Nazım Hikmet was not a theorist like Sultan Galıyev, he engaged in political struggle in practice, and it is seen that both of them were evaluated from time to time by highlighting their nationalist sensitivities. While Nazım Hikmet gave signs of class theory in the Marxist sense in his texts, he showed signs of Galıyev's class approach, especially in his texts that can be called narrative poetry. The fundamental commonality between these two names is that both of them handle the idea of the Third World International in their texts and the political vision they put forward regarding the liberation of oppressed nations in the world. In this context, Sultan Galıyev's idea of the Colonial International was first examined and the comprehensiveness of his theses was discussed, and a theoretical framework was drawn. Then, based on the texts of Nazım Hikmet, the similarities between his political ideas and Galıyevist political thought were studied, and finally, the traces of the liberation of the Third World in his poems were tried to be revealed.

Keywords: National liberation struggle, Sultan Galıyevism, Colonial International, Third World revolution thesis, Nâzım Hikmet's poetics.

Extended Summary

Sultan Galiyev was one of the politicians who played an important role in the establishment of the USSR. The class theory of classical Marxism is addressed in Galiyev's thought as the oppressor nation/oppressed nation. This situation was often called nationalist deviation or Pan-Turkism by the USSR administrators, and it caused Galiyev's exclusion from politics and even his death. Galiyev's main starting point is that in an era when colonialism continued, people in the same class of different nations did not have the same conditions and consciousness. The concepts of proletarian nation and oppressor nation do not deny the existence of class; on the contrary, they keep on the agenda that a class has different living standards in different economic political conditions, and that this is a matter of consciousness in the Marxist sense of the concepts of class and nation. The revolution in Russia in 1917 is an example of this. While there were nations with higher proletarian consciousness in the developed countries of Europe, the socialist revolution took place in a relatively less industrialized country like Russia. In this case, the adaptation of Marxism to different cultures and geographies can be considered as an expansion, not a deviation or revision.

Galiyev developed his ideas in the direction of the nations participating in the revolution exercising their right to self-determination and especially the Turkish geography being included in the Soviet Union in a united manner. According to him, the Turks being included in the Soviet Union in a united manner would set an example for other colonial nations of the world, thus leading to a world revolution. The idea that the revolution could be achieved not only with a class-based organization but also with an anti-imperialist resistance where all classes could come together against imperialist powers, led Sultan Galiyev to be seen as the architect of the idea of the Colonial International. Although the fact that he included not only the proletariat but also other segments of society in the revolution caused him to be accused of being a bourgeois nationalist, in the following period many nations declared independence as a result of the anti-imperialist war, thus confirming his ideas.

Nâzım Hikmet was a poet who witnessed the Soviet revolution and the structuring after the revolution and was educated at the Communist University of the Workers of the East (KUTV). Sultan Galiyev was teaching at the same university during the years that Nâzım Hikmet was studying, writing theoretical articles and engaging in political activities. Although it is not clear whether there was a teacher-student relationship between them, the influence of Sultan Galiyev can be traced in Nâzım Hikmet's poems. Nâzım Hikmet, just like Sultan Galiyev, subjects Marxism to criticism and emphasizes that Marxism can be adapted to the changing conditions of changing geographies. For him, Marxism is not a set of unchangeable rules, and the world revolution will not be possible

by Marxism forming the basis for totalitarian regimes, but by criticizing and developing it. Within this framework, national liberation wars are of great importance. Unless the exploited nations achieve their full independence and are freed from being colonies, the establishment of class consciousness in these geographies and therefore the step towards the world revolution will not be possible. Therefore, Nâzım Hikmet and Sultan Galiyev are against national liberation wars being referred to as bourgeois national struggles and being left out of class war. The idea that a world revolution cannot be achieved without anti-imperialist consciousness and resistance and without full independence brings these two names together. In the texts examined in this study, which are the *Kurtuluş Savaşı Destanı*, *TARANTA-BABU'YA MEKTUPLAR*, *Jokond ile Sİ-YA-U and Benerci Kendini Niçin Öldürdü?*, Nazım Hikmet takes anti-imperialist revolutionaries as his subject. The common point of these texts is that the revolutionary movements and revolutionaries he takes as his subject are from Third World countries. In the poem "Piyer Loti", a subject who refuses to look at the East through the eyes of a Western traveler is seen, and this subject highlights the anti-imperialist resistance consciousness in the East against the West's recognition of the East only through exotic images. This situation is a conscious choice of Nâzım Hikmet. Nâzım Hikmet met many revolutionaries both in the Turkish War of Independence movement that he witnessed and in the Communist University of the Workers of the East where he studied, and therefore he had an idea about how a revolutionary chain coming from the East could affect the world. Starting from this framework, this study first tries to draw a theoretical framework by discussing Sultan Galiyev's idea of the Colonial International, and then Nâzım Hikmet's political views and finally his poems are discussed within this framework.

Giriş: Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı

Mirseyit Sultan Galiyev; Vladimir İlyiç Lenin, Leo Troçki ve Josef Stalin'le birlikte Rus devriminin teorisyen ve uygulayıcı öncü kadrosu içerisinde yer alır. Onun devrim ve sosyalizme yaklaşımına ilişkin tartışmalar; milliyetçilik, İslamcılık ve Batı'ya karşı Doğuculuk gibi tezlerin dönem dönem birinin öne çıkmasıyla yürütülmekte, bu da Sultan Galiyev'in düşünce dünyasına ve etkisine yönelik bütüncül yaklaşımlarda bulunmayı zorlaştırmaktadır. Nâzım Hikmet'in gerek siyasi gerek poetik tutumunun da zaman zaman benzer bir durumla ele alındığı görülmektedir. Bu ikilinin dünya görüşleri arasındaki paralellikler, benzer dönemde siyasetle ilgilenen iki figürün ortaklığından daha geniş bir boyut taşımaktadır. Bu çalışmada, Sultan Galiyev'in fikirleri "Sömürgeler Enternasyonalı" çerçevesinde tartışılacak, daha sonra kuramsal bir çerçeve çizilecek ve Sultan Galiyev'in fikirlerinin Nâzım Hikmet'in metinleri üzerindeki etkisi ortaya konacaktır.

Sultan Galiyev, SSCB'nin kuruluş sürecinde ve sonrasında etkin bir politik

mücadele yürütmüş, hem teori hem pratik devrimci tavırla Türk ve Müslüman coğrafyası öncülüğünde bir "Üçüncü Dünya Devrimi" düşüncesini sistematize etmiştir. Bu düşünce, Marksizmin sınıf diyalektiğine ezen ve ezilen ulus kavramlarıyla getirilen bir yaklaşımın neticesinde somut temellere oturmuştur. Sultan Galiyev, öngördüğü dünya devriminin aşamalarını şu şekilde belirtmiştir:

Eğer Kızıl Türkistan bu vakte dek Çin Türkistanı, Tibet, Afganistan, Hindistan, Buhara ve Hive için devrimci maske rolü oynamışsa, Sovyet Azerbaycanı da eski ve deneyimli devrimci proletaryasıyla ve yeterince güçlenmiş olan komünist partisi Himmet'le bütün İran, Arabistan ve Türkiye için kızıl maske olacaktır. Kafkas ötesi bölgeyi, Krasnovodsk aracılığıyla doğrudan etkileyecektir. Azerbaycan dili hem İstanbul Türkünün, hem Tebriz İranlılarının ve Kürtlerin, hem Kafkas Ötesi bölgenin Türk eserlerinin, hem Ermenilerin, hem Gürcülerin anladığı bir dil olarak, Sovyet Azerbaycanının Doğudaki uluslararası politik önemini artırmaktadır. Buradan İran'daki İngilizler huzursuz edilebilir, Arabistan'a el uzatabilir ve Türkiye'deki devrimci hareket yönetilebilir, şimdilik az çok bağımsız bir sınıf devrimi niteliğini almamıştır. Ve biz bunun böyle olacağına inanıyoruz. Satılık Anglofil burjuva-milliyetçi yönetimlerine öfkelenen İranlı komünistlerin, onu dostlarıyla, emperyalist İtilaf'ın subaylarıyla birlikte devireceği ve Bahadır Rüstem ile Zorab/Züleyl'in ülkesini uluslararası federatif Sovyet Cumhuriyetlerinin bir parçası kılacakları günün uzak olmadığına da inanıyoruz (323-324).

Sultan Galiyev'in Sovyet rejimi tarafından karşı devrimci, Pantürkist ya da Panislamist olarak tanımlanmasının arka planında, onun öngördüğü devrimin stratejik merkez olarak Batı veya Moskova merkezli bir proleter sınıf anlayışının bulunmaması yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle Galiyev, halkların katışıksız bir Marksizm anlayışıyla salt proleter bilinç temelli bir yaşam sürmesinin imkânsızlığını, Marksist devrimin her şeyden önce sınıf bilincine dayandığını ve bu bilincin de coğrafyaların proleterlerinde farklı şekillerde tezahür ettiğini düşünmektedir. Batı ve Doğu dünyasının proletaryası, bu anlamda birbirinden ayrılmaktadır. Proleter ulus kavramı, bu noktada belirleyici bir kavram olarak Galiyevci Marksist literatürde yer alır:

Galiyev'e göre, Avrupa kapitalistlerin sömürgesi durumundaki Doğu'daki bütün halk, işçisiyle, köylüsüyle, askeriyle ve yerli burjuvasıyla topyekun proleterdir. Galiyev, Doğu toplumlarını 'proleter milletler' olarak adlandırmıştır. Sömürgeleşmiş Doğu toplumlarının kendi iç sınıfsal çelişkileri ve sömürü ilişkileri olsa da bu durum da, uluslararası emperyalizmin doğurduğu ve sömürgeciliği yeniden üretecek bir yapı olarak değerlendirilmekte, asıl çelişki yani uluslararası sömürgecilik ortadan kaldırıldıktan sonra beslenme kaynaklarının ortadan kaldırılacağı düşünülmektedir (Reyhan 93).

Doğu ve Batı arasındaki fark, ekonomi-politik temelli bir bilinç meselesi olarak Galiyev'in politik programını oluşturmaktadır. Marksizmin devrim için öngördüğü sınıf bilincinin Doğu ve Batı toplumlarında farklı şekillerde görünmesi, Marksizmin her coğrafyanın koşullarına göre yorumlanarak ele

alınması gerektiğini de göstermektedir. Alexandre Benningsen ve Enders Wimbush'a göre (67-68) Galiyev ve Müslüman milli komünistler, bunu gerçekleştirmişler ve politik programlarını bu temelde oluşturarak Rus ve Avrupalı Marksistlerin karşısında bir ideolojik bağımsızlık kazanmışlardır. Bu ideolojik bağımsızlığın politik çıktıları, Marksizmin farklı coğrafya ve politik düzlemlerin gerçeklerine göre yorumlanabilir olduğunun görülmesi açısından da önemlidir. Dünya, tek bir ekonomi-politik düzlemden ibaret olmadığı gibi emperyalizm ve kapitalizm de tek yönlü bir ezen/ezilen ilişkisi çerçevesinde gelişmez. Galiyev'in milli komünizm düşüncesi; kültürel, dini ve coğrafi farkları yok saymadan antikapitalist ve antiemperyalist bir hat oluşturma imkânını sistematize etmiştir. Galiyev'in İslam, Türk birliği ve sömürgeler enternasyonaline dair tasarruflarına da bu çerçeveden bakmak, diyalektik açıdan daha doğru olacaktır. Zira Galiyev'in ulusal kurtuluş savaşlarını, Marksist yönelimli olup olmadığına bakılmaksızın destekleme ve bu şekilde Doğu dünyası merkezli antiemperyalist bir cephe açma düşüncesi, ulusların kendi kaderini tayin noktasında yeni bir bakış açısı getirmiştir. Erol Kaymak (176), bu yeni bakış açısının ulusal burjuvazilere yönelik bir sınıf savaşımının çapını genişlettiğini belirtir ve kolonilerin birliği tezinin dayanağını proleter ulus kavramına bağlar. Yani bir ulus, içerisindeki sınıfların birbirine karşı nasıl konumlandıklarına, sömüren burjuva ve sömürülen proletarya sınıflarının birbiriyle olan ilişkisine bağımlı kalınmaksızın, emperyalist bir ulusun politikaları karşısında ezilmiş olarak adlandırılabilir.

Sultan Galiyev, devrimci taktiği Doğu dünyasının sömürge uluslarının ayaklanması, bu ayaklanma olmazsa sosyalist ve komünist dünya devriminin gerçekleşmesinin imkânsız olması düşüncesi üzerine kurmaktadır. Türkiye, Afganistan, Hindistan ve Türkistan coğrafyasındaki antiemperyalist hareketler, proletarya ayaklanması temelli sınıf savaşı şeklinde değil, daha çok milliyetçi unsurların örgütlenerek emperyalist işgallere karşı koyulduğu bir niteliktedir. Sultan Galiyev, bu hareketlerin sosyalist nitelikli olmamakla birlikte desteklenmesi gerektiğini, önce bir taktik daha sonra yeniden yapılanma programı çerçevesinde ele almaktadır:

Karşımızda Doğuda sosyal hareketin varlığı durmaktadır, karşımızda Panislamizm hareketi ve Panmoğolculuk hareketi durmaktadır. Doğu Sorunundaki taktiğimiz bizim temel hedefimiz olmalı. Uluslararası emperyalizmden bir kerede kurtulmamız gerek, buna bağlı olarak, bu hedefe yönelmiş her hareketi desteklememiz gerek. Uluslararası emperyalizmin sömürü nesnesi olan Doğunun, bu emperyalizme karşı silahlandığını görüyoruz. Ona karşı ayaklanıyor, o ya da bu adla bu emperyalizme karşı ayaklanıyor. Bu hareketi uluslararası emperyalizm çökünceye dek ve Batı Avrupa işçi sınıfı kendi diktatörlüğünü kurma olanağı buluncaya dek, Batı Avrupa'da işçi ve köylü vekilleri Sovyetler iktidarını oluşturma olanağı elde edinceye dek desteklemeliyiz (191).

Galiyev'in bu düşüncesi, Josef Stalin'in otonom cumhuriyet düşüncesiyle gelişmektedir. Stalin, bütün cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kaybederek ve otonom cumhuriyetler şeklinde Rusya Federasyonuna dâhil olduğu bir devlet tasarlıyordu (Reyhan 52). Bu plan, Çarlık Rusya'sının etki alanında bulunan Türk coğrafyası için Bolşevik devrime katılmayı anlamsız hâle getiriyordu, çünkü Türkistan coğrafyasındaki Türkler, Vladimir İlyiç Lenin'in öngördüğü üzere diğer federasyon unsurlarıyla ortak ve eşit bir cumhuriyet temelinde devrime katılmışlardı. Bu şekilde bir katılım, halkların birbiri içerisinde bir ast/üst hiyerarşisi kurarak sistemin devlet kapitalizmine dönüşmesini engelleme amacı taşımaktadır. Masayuki Yamauchi, Galiyev'in ulusal ekonomilerin kurulmadan ulusal kültürlerin doğmayacağını, böylelikle de ulusların varlığını koruyamayacağını (244), bunun önüne geçmek için de *Türk Sovyet Cumhuriyetleri Federasyonu* düşüncesini ortaya attığını belirtir (240-241). Galiyev, bu ve benzer fikirlerinden dolayı Pantürkist, Panislamist ve karşı devrimci ilan edilerek önce tasfiye edilmiş, daha sonra da politik eylemlerinin rejim karşıtı olduğu iddia edilerek kurşuna dizilmiştir. Burada aslanan, Rusya gibi çok uluslu bir coğrafyada Marksist devrimin öngördüğü eşitlik, özgürlük ve adalet gibi temel kavramların pratik karşılıklarıdır. Nitekim Aclan Sayılğan'ın verdiği bilgiye göre (52-53), 1919 Şubat'ında Sovyet hükümeti ile Başkır hükümetinin başkanı olan Zeki Velidi Togan arasında anlaşma imzalanarak Başkır ASSR'si kurulmuş, 1919 Mart'ta da Müslüman Teşkilatları Merkez Bürosunun Başkır, Tatar, Türkmen, Azerbaycan ve diğer bölgelerin dâhil edilmesiyle Rusya ve Doğu Milletleri Komünist Teşkilatı Merkez Bürosu olarak değiştirilmiş, bu yapısal değişikliklerden sonra, Müslüman Türk birliği projesi gerçekleşmemiştir. Galiyev, bu gelişmelerden sonra 26 Kasım 1919'da kaleme aldığı *Doğu Sorunu Üzerine Rapor* adlı yazıda Türkistan coğrafyasının sosyalistleştirilmesine dair çözümleme yapar ve Bakü'de bir kurultay toplanmasının öneminden bahseder. Bu kurultayın amacı, Doğu'da sosyalizmin yerleşme stratejisinin belirlenmesi ve devamında da Doğu Kızıl Ordu'sunu oluşturmaktır (258). Bakü Doğu Halkları Kurultayı, Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongre'sinde kararlaştırılmış, 1-7 Eylül 1920 tarihleri arasında hayata geçirilmiştir. Oğuz Şaban Duman'ın verdiği bilgiye göre (32), kongreye katılan 1891 delegenin 235'ini Türkiye delegeleri, bütün delegelerin 1273'ünü komünist partilerin mensupları oluşturuyordu. Kongrenin toplanma amacına ulaşip ulaşmadığı tartışılabilir olmasına rağmen, Batı dünyasında Doğu halklarının devrimci potansiyeline ve bu potansiyelin de millî unsurlarla bütünleşik olduğuna dair bir farkındalık yarattığı söylenebilir. Sultan Galiyev, bu kurultaya katılmamakla beraber onun fikirleriyle paralel fikirler, Doğu dünyasından gelen Turar Riskulov ve Neriman Nerimanov gibi liderler tarafından dile getirilmiştir. Enver Paşa, Mustafa Suphi ve İbrahim Tali gibi politik figürlerin burada yer alması da kongrenin kapsayıcılığını ifade etmesi bakımından önemlidir.

Sömürgeler Enternasyonalî fikri, din ve milliyet gibi mensubiyetleri dışlamadan

dünya devrimi gerçekleştirilebileceğini öne sürer. Sultan Galiyev, çeşitli yazılarında Müslüman, Türk ve Tatar gibi kimlikleri vurgulasa da bunların hiçbiri arasında bir hiyerarşi öngörmez. Stalin'in iktidarı ele alma sürecinde, bu durum kendisi aleyhine kullanılarak karşı devrimci olarak suçlanmasına ve tasfiyesine sebep olmuştur. Bu tasfiye, sadece politik sebeplerle değil, dönemin Sovyet yönetiminin uluslararası politikası sebebiyle de gerçekleşmiştir. 1921 yılında Birleşik Krallık ve Rusya Sosyalist Federal Sovyet cumhuriyeti arasında bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Halit Kakinç, bu anlaşmayla ilgili şu bilgileri verir:

İngiltere, bu anlaşma ile Sovyetler Birliği'ni -Moskova'nın Egemenliği'ni- Çarlık Rusyası'nın egemen olduğu coğrafya olarak kabul eder. Diğer bir deyişle bu anlaşma ile birlikte, artık Azerbaycan'da, Özbekistan'da veya diğer bölgelerde İngiliz Emperyalizmi'nin Sovyetler Birliği ile uzlaşmaya girdiği bu noktalara dokunamayacağı tescil olunmuştur. Ve bu tescil, pratikte ise Afganistan örneğinde olduğu gibi, 'eğer biz çekilirsek İngilizler girer' mantığı ile ifade edilmiş olur (191).

Galiyevci kadroların tasfiye sebebi, bu bilgiyle birleştirildiğinde dönemin Sovyet yöneticilerinin Sömürgeler Enternasyonalı ve Üçüncü Dünya Devrimi düşüncelerine neden karşı olduğu açığa çıkar. I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan bir halk olarak Ruslar, devrimden sonra da büyük bir kıtlık ve ekonomik krizle karşı karşıya kaldılar. Bu durumun uzun sürmesi, devrimin geleceğini tehlikeye atabilirdi. İngilizlerle yapılan bu anlaşma, devrimin sürmesi adına emperyalizmle mücadelede verilen bir taviz olarak görülebilir. Antiemperyalist bir vaatle gerçekleşen devrimin de böylelikle karşısına yani devlet kapitalizmine dönüşmeye başladığı söylenebilir. Erel Tellal'ın belirttiği *burjuva kendi kaderini tayin hakkı* ve *Bolşevik kendi kaderini tayin hakkı* farkı, burada görülebilir. Tellal'a göre, "Burjuva kendi kaderini belirleme hakkı yalnızca sömürgelere siyasal bağımsızlıklarının tanınmasını öngörür ve ekonomik eşitsizlikten doğan sömürünün sürdürülmesi esastır. Oysaki, Bolşevik kendi kaderini belirleme hakkında siyasal bağımsızlığın yanı sıra ekonomik eşitlik hedeflenmektedir" (109-110).

Yani Galiyev ve Galiyevci kadroların tasfiyesi bu anlaşmanın gereklilikleri eşliğinde okunursa, onun İngiliz emperyalizminin egemenlik alanındaki ülkelerde etkin olabileceğinden endişe duyulduğu görülebilir. Bu etkinin genişlememesi için de burjuva kendi kaderini tayin hakkı ve Bolşevik kendi kaderini tayin hakkının uzlaştığı söylenebilir.

Nâzım Hikmet'in Düşünce Dünyasında Galiyevci Etkiler

Şairlerin politik duruşunu politik teorilerin değişmez temelleri üzerinden okumak, hem araştırmacıları hem de sanat alımlayıcısını yanıltabilmektedir. Söz konusu Nâzım Hikmet gibi siyasi tarihin oldukça çalkantılı bir sürecine şahitlik etmiş ve aktif şekilde siyaset yapmış bir şair olunca, bu yanılgı payı daha

da artmaktadır. Bu anlamda aydınlatılması gereken ilk şey, Nâzım Hikmet'in totaliterlikle Marksizmi nasıl birbirinden ayırdığıdır. Nâzım Hikmet, Marksizm'i tektipleştirici bir devlet despotizmi ve ekonomide devlet kapitalizmine yönelik bir devletçilik şeklinde algılamaz. Bununla birlikte onun kültürel mensubiyetlere bakışı da Marksizmle çelişmez. Bir millete/dine/sosyal topluluğa mensup olmak, Nâzım Hikmet nezdinde -tıpkı Galiyev'de olduğu gibi- Marksizmle karşı karşıya gelmek anlamını taşımaz. Marksizm, Nâzım Hikmet'in siyasal ve metinsel düşüncesi bağlamında üzerinde mensup olunan milletin renklerinin korunarak ortaklaşılacağı bir politik zemin niteliğindedir. Bu politik niteliğin aydınlatılması adına, çalışmanın bundan sonraki kısımlarında önce Nâzım Hikmet'in siyasi görüşleri açıklanacak, daha sonra metinlerindeki Galiyevci etkiler ele alınacaktır.

Nâzım Hikmet, Marksizmin kutsallaştırılarak çağın gereksinimlerine uyarlanamayacak hâle getirilmesine karşıdır. Onun anlayışında Marksizm, bir eleştiriye tâbi tutularak öznel ve toplumsal koşullara göre yorumlanmalıdır:

Ben Karl Marx'ı birçok hakikatleri gören ve ifade etmesini bilen bir fikir adamı olarak tanırım ve severim. Fakat yegane hakikatin onun tarafından görüldüğü, bunun haricinde hakikat olamayacağı, diğer birinin insanlığın gittiği ve gideceği yolu daha iyi görüp çizemeyeceği yolunda bir kanaatim yoktur. Böyle sabit bir görüş tarzı, fikir ve hayali bir cendereye sokmak demektir. Ben cendereye girmeye razı olamam, hayal ufuklarımın geniş ve hudutsuz olmasına ihtiyacım vardır (Nâzım Hikmet, Konuşmalar 42).

Bu bakış açısı, Marksizmin eleştiriye tabi tutularak öznel ve toplumsal şartlara göre uyarlanması gerekliliğine işaret etmektedir. Bu gereklilik, hem felsefi hem de reel politiktir. Nitekim bir felsefi düşüncenin dogmaya dönüşmemesi için eleştiriye tabi tutulması ve değişen şartlara uyarlanması gerekmektedir, zira Marks'ın düşünceleri de Hegel, Proudhon, Feuerbach gibi düşünürlerin fikirlerinin eleştiriye tabi tutulması neticesinde olgunlaşmıştır.

Nâzım Hikmet'in Marksizm'e yaklaşımı, hem Marksizmin dogmaya dönüşmesini engellemek hem de Marks'ın dünya devrimine dair düşüncelerini bir bilinç meselesi olarak görme üzerine şekillenmiştir. Bu bilinç, Nâzım Hikmet'e göre coğrafyalar arasında farklılıklar taşır, fakat her toplumda sınıfların varlığından bahsedilebilir:

Amele istihsal alâtına sahip olmadığı için, iş kuvvetini muayyen bir vade ile satan, hukuken serbest, iktisaden esir bir insan demektir. Türkiye'de böyle insanlar var mıdır? Vardır. Ne kadardır? 200.000 kadar. Bunlar Türkiye cemiyetinin iktisadi hayatında amil midirler? Hiç şüphesiz ki evet!.. O halde bizde amele sınıfı mevcuttur, fakat bizdeki amele sınıfı ile Fransa'daki, İngiltere'deki amele sınıfını miktar, şuur ve teşkilat itibarıyla kıyas etmek kabil değildir. Fakat şunu unutmamak lazımdır ki, Fransa *İnkılab-ı Kebiri*, yani burjuva inkılabı vücuda geldiği zaman Fransa'da da ne bugünkü gibi muazzam fabrikalar, sermayeleri milyonlara varan bankalar, ne de o fabrikalarda çalışan, o bankerler tarafından istismar edilen on milyonlarla teşkilatlı, şuurlu amele

vardı. Yine hiç şüphe yok ki, bizdeki amele sınıfı şuur itibarıyla çok geridir (Nâzım Hikmet, Yazılar (1924-1935) 10).

Nâzım Hikmet, alıntıda görülebileceği gibi sınıf tanımını sadece benzer sosyoekonomik koşullara sahip insanlar topluluğuyla sınırlı tutmamakta, sınıf bilincine varılmasını bir sınıfa mensup olmaktan daha önemli görmektedir. Şairin alıntıda yaptığı karşılaştırma, Sultan Galiyev'in sınıf yaklaşımıyla birebir örtüşmektedir. Galiyev de sınıf sorununu bir bilinç sorunu olarak görmekte, tezini Batı dünyasının proleter bilincinin Doğu dünyasından daha yüksek ve Batı proleterlerinin Doğu proleterlerinden daha yüksek yaşam standartlarına sahip olması üzerine kurmaktadır. Bu durum, ülkelerde sosyal sınıfların olmadığını göstermez, aksine aynı sınıfa mensup insanların arasındaki sosyal tabakalaşmaya işaret eder. Nitekim bir ülkenin proleterleri, başka bir ülkenin burjuvasının standartlarında yaşıyor olabilir, fakat kendi ülkesi içerisinde değerlendirildiğinde birinin proleter, diğerinin burjuva olduğu gerçeği değişmez. Sultan Galiyev'in bu farkı dikkate alarak öne sürdüğü proleter ulus/ezen ulus kavramı, Nâzım Hikmet'te neredeyse birebir karşılık bulmaktadır.

Dönemin koşullarında bakıldığında, Sultan Galiyev ve Nâzım Hikmet'in politik görüşleri arasındaki en büyük benzerliklerden biri, sömürgeler konusundaki bakış açılarıdır. Sultan Galiyev için öncelik, proleter ulusun sömürge olmaktan kurtulması, böylelikle birbirini tetikleyen kurtuluş hareketleri neticesinde dünya devriminin gerçekleşmesidir. Nâzım Hikmet, benzer şekilde sınıf bilincinin tam anlamıyla yerleşmediği coğrafyalarda sömürge olmamaya dayanan bir milli bilincin varlığından bahseder. Bu bilinç, önce dış düşmanı daha sonra da dış düşmanın içteki işbirlikçilerini ortadan kaldırmaya yöneliktir:

Milli Kurtuluş hareketlerinin, bilhassa yirminci asırda milli istiklal için yapılan mücadele ve hareketlerin birbirinden ayrılmış iki mühim vasfı vardır:

1. Milli kurtuluş, milli istiklal kavgası istilacı emperyalizmine ve yahut onun kullandığı kuvvetlere, ordulara karşı silahla, süngüyle yapılan bir harptir.
2. Milli kurtuluş hareketi, milli istiklal davası, dahildeki irticaa, dahilde emperyalizmin yerli ajanlarına, dahilde o milletin ileri hamlelerine mani olmak isteyen zümrelere ve müesseselere karşı çevrilmiş bir kavgadır.

Milli kurtuluş hareketlerinin bir vahdet teşkil eden bu iki vasfını birbirinden ayırmak olmaz. Mesela, bir milli kurtuluş hareketinde ikinci vasfı görmemek, anlamamak o hareketin İNKILAPÇI tarafını inkar etmek demektir. Bir milli kurtuluş harbini, bir istiklal davasını bu inkılapçı tarafından tecrit etmek, böyle bir davada o milletin, yalnız harici düşmana, istilacı orduya karşı değil, dahili irticaa ve irtica müesseselerine karşı da dövuştüğünü örtbas etmeye çalışmak bizzat o hareketin ileri hamlesini anlamamaktır (Nâzım Hikmet, Yazılar (1936) 254).

Nâzım Hikmet'in milli kurtuluş hareketlerine verdiği önem, hareketin burjuva devrimi niteliği taşıyıp taşımadığından bağımsızdır. Sömürge olmaktan

kurtulmayı hedefleyen her milli hareket, bu kapsamda antiemperyalist olarak değerlendirilebilir. Nâzım Hikmet'in bu analizi, Sultan Galiyev'in milli kurtuluş hareketlerine bakış açısıyla örtüşmektedir. 20. yüzyılın başındaki bir milli kurtuluş hareketinin antiemperyalist cepheyi güçlendirme olasılığı, taktik ve stratejik olarak bu hareketin proleter devrimci niteliği taşıyıp taşımadığından daha önemlidir. Nâzım Hikmet, bu önemin farkındadır. Antiemperyalist bir cephe oluşturulabilmesi için millî kültüre ait her şeyin birer direniş unsuru olabileceğini görmektedir. Marksizmin materyalist temelli din karşıtlığı, Galiyev'de olduğu gibi Nâzım Hikmet'te de antiemperyalist mücadelede dinin yapıcı etkisinin olabileceği fikrine dönüşür. Nâzım Hikmet, Batı'nın Hristiyanlığı kullanarak Doğu'daki misyonerlik faaliyetlerini, sömürgecilik çerçevesinde okur ve bir dinin mensupları tarafından istismar edilmesine karşı başka bir dinin mensuplarının karşı çıkmasını yine antiemperyalist bir başkaldırı olarak değerlendirir:

General Franko'nun marşı yalnız milli de değildir. Hristiyanlık medeniyeti dediği şeyi biz çok iyi biliriz. Daha Ortaçağ'da, yükselen Arap medeniyetini dağıtmak, Endülüs hazinelerini, Şarktaki altın membalarını, kıymetli servetleri kendi ülkelerine nakletmek için açtıkları Ehl-i Salip, bir din kavgası değildi. Din bayrağı altında zengin Arap, Müslüman, Şarklı, Çinli, Asyalı millet servetlerinin yağması idi. Ta bugüne kadar, Çin mabetlerinin yanında kurulan kiliseler, Asya'nın her köşesine yayılan misyoner mektepleri, İncil propagandacıları, bu bagi ordusunun ilk pişdarlarıdır. Evvela bunlar, arkasından müstemleke istismarcıları gelir. Daha dün İstanbul'a, Anadolu'nun göbeğine kadar yayılan müstevlilerin önünde bu rahipler ellerinde haçlarıyla yürüyerek yurdumuzun içine girdiler. Bu Hristiyan medeniyetini ve bunu neşir için çarpışan orduları biz çok iyi biliriz. General Franko'nun Milli Marşını, aynı gayelerle harp edenler dinleyebilirler, biz, bütün ezilmiş ülkelere istiklal, her millete hürriyet, ebedi sulh getiren bir marş dinlemek isteriz, bizim için milli marş bu demektir (Nâzım Hikmet, Yazılar (1937-1962) 21-22).

Nâzım Hikmet, burada Hristiyanlık ve Müslümanlık arasında inanç farklılıklarına dayalı bir karşılaştırmaya gitmez. O, din kurumunun emperyalist ve antiemperyalist politikadaki görünümünü analiz ederek dinin sömürgeciliğe alet edilmesi ve başka bir din mensuplarını buna karşı çıkması noktasında din kurumunun işlevini sorgular. Bu sorgulama neticesinde emperyalist ülkelerin Hristiyanlığı politikalarına alet etmesiyle Müslümanların buna direnmesi arasında işlev farkını vurgular. Bu fark, Benningsen ve Wimbush'un (69-70) Galiyev özelinde belirttiği gibi, komünizm ve İslam'ın birbirini güçlendirdiği bir etkiye de sahiptir. Yani bireysel olarak dini inanç taşımamak, din kurumunun toplumsal etkisini reddetmeyi gerektirmemektedir. Galiyev ve Nâzım Hikmet, bu noktada da paralel düşüncelere sahiptir.

Nâzım Hikmet ve Sultan Galiyev'in siyasi düşüncelerindeki benzerliğin Marksizm yorumlanmasından daha derin bir birlikteliğe işaret ettiği söylenebilir. Nâzım

Hikmet, Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesinde (KUTV) 1921-1924 yılları arasında eğitim almıştır. Sultan Galiyev'in aynı dönemlerde bu üniversitede rektör olduğu yazılsa da İhsan Çomak'a göre (90) bu bilgi doğru değildir; Galiyev, bu üniversitede rektörlük yapmamış ama ders vermiştir. Bu noktada Nâzım Hikmet'in doğrudan Sultan Galiyev'le tanışıklığına veya aralarındaki hoca-öğrenci ilişkisine dair bir anekdota rastlamak oldukça zordur; çünkü Sultan Galiyev, Stalin döneminde rejim karşıtı ilan edilmiş ve kendisi gibi düşünen siyasetçiler, bir şekilde ya sistem dışına itilmiş ya da idam edilmiştir. Dönemin devrimci yapılanmalarındaki Stalin hâkimiyeti düşünüldüğünde, özellikle Türk aydınlarının Sultan Galiyev'le ilgili çekincelerinin nedenleri anlaşılabilir. Ayrıca siyasi tarihe "On Beşler Cinayeti" olarak geçen Mustafa Suphi'nin ve arkadaşlarının Karadeniz'de öldürülmesi olayı da bu çekinceyi destekleyen bir diğer unsurdur, çünkü Yunus Gökaltı Durmuşoğlu'nun verdiği bilgiye göre (100) Mustafa Suphi, Galiyev'le yakın çalışmış, Mustafa Suphi'nin başında olduğu TKP Komintern'den dışlanmış. Türkiye'ye geldiğinde öldürülen Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ölümünün üzerinde hâlâ aydınlatılamamış soru işaretleri olduğu düşünüldüğünde, herhangi bir düşünce ve eylem insanının Sultan Galiyev'le yan yana gelmek ve getirilmemek istenmesinin sebebi de açığa çıkmış olur.

Nâzım Hikmet Şiirlerinde Sultan Galiyevcilik

Bir şairi politikanın bazen tek boyutlu olabilen dogmatik sınırları içerisinde görmek, onun şiirle nasıl bir ilişki kurduğunu ve dünyayı şiir üzerinden nasıl yorumladığını gözden kaçırabilmektedir. Bu durum, hem politik hem de poetik düşüncüyü belirli kavram dizgesine hapsedebilmekte, dolayısıyla şiir ve politikanın kesişim alanında şairin düşüncelerinin net algılanamamasına neden olabilmektedir. Nâzım Hikmet şiiri üzerinde araştırmacıların İslâm, Türklük, Turancılık ve sosyalizm arasında dönem dönem uzlaşıya gittikleri veya zaten uzlaşmış noktalardan ayrıldıkları görülebilmektedir. Sultan Galiyev konusunda benzer bir yaklaşımın var olması, politik olarak doğru bir çerçevenin kurulmasını zorunlu hâle getirmektedir.

Nâzım Hikmet, Marksizmin antiemperyalist vurgusunu ön plana çıkarmış, anlatı şiirlerindeki kişileri de buna göre şekillendirmiştir. Bu çalışma kapsamında ele alınan metinlerde devrimci kişilerin Doğu dünyasından seçilmesi, bir tesadüf değildir. 20. yüzyılda Batı ülkelerinde sınıflaşma olgusu belirgin ve sınıf bilinci yüksek olmasına rağmen, sosyalist devrim Moskova'da gerçekleşmiştir. Bu gerçeklik, Nâzım Hikmet'in şiirlerine antiemperyalist mücadele içerisinde hayat süren Doğulu proletarya olarak yansımış, bu kişilerin de din, millet ve kültür gibi mensubiyetleri, yine antiemperyalist bir nitelikte kurmacaya dâhil edilmiştir. Bu noktada Galiyev düşüncesinin Nâzım Hikmet'te sadece politik anlamda değil, sanat anlamında da karşılık bulduğu söylenebilir.

Çerçevesi çizilen bağlamda ele alınacak olan ilk metin, *Kurtuluş Savaşı Destanı*'dir.

Metin, Kurtuluş Savaşı dönemine dair önemli bir tersine tarih okuması sunar. Bu okuma, Kurtuluş Savaşı'nın niteliğine dair yeniden yazım olarak ele alınabilir. Nâzım Hikmet, bu metinde Kurtuluş Savaşı'nı başarılı ve elit bir komutan grubunun aldığı kararların milleti galibiyete götürdüğü fikrinden çıkarır. Metin kişileri, emperyalist Batı dünyası tarafından sömürgeleştirilmek istenen Anadolu coğrafyasının insanlarıdır. Nâzım Hikmet, onları olabildiğince gündelik yaşam pratiklerini dışlamadan, sadece halk savaşı veren tek boyutlu özneler olmaktan çıkarmaya çalışmış, Kurtuluş Savaşı mücadelesi veren kişileri gerçekte var olmayan bir proleter bilincin temsilcileri gibi göstermemiştir. Metnin tamamında hâkim olan bilinç, antiemperyalist bir karşı koyuş çizgisidir. Metin kişileri, çoğunlukla Marksist olmamakla hatta Marksizme dair fikirleri olmamakla birlikte emperyalist kuvvetlerin desteklediği güçlerin yurdu işgaline karşı koymaları gerektiğinin farkındadırlar. Metnin başında "Onlar" adlı bölümde şiiri söyleyen özne, Kurtuluş Savaşı'na katılan kişileri şu şekilde anlatır:

Onlar ki toprakta karınca / suda balık / havada kuş kadar çokturlar, / korkak / cesur / cahil / hâkim / ve çocukturlar, / ve kahreden / yaratan / ki onlardır, / destanımızda yalnız onların maceraları vardır. // Onlar ki uyup hainin iğvasına / sancaklarını elden yere düşürürler / ve düşmanı meydanda koyup / kaçarlar evlerine / ve onlar ki bir nice mürtede hançer üşürürler / ve yeşil bir ağaç gibi gülen, / ve mevsimsiz ağlayan / ve ana avrat küfreden ki onlardır, / destanımızda yalnız onların maceraları vardır (Nâzım Hikmet, Kurtuluş Savaşı Destanı 7).

Nâzım Hikmet, metin kişilerini oluştururken onları sadece milli kurtuluşu hedefleyen tek katmanlı politik özneler olarak görmez. Alıntıda da görüldüğü gibi, metinde hem Kurtuluş Savaşı'nı destekleyenler hem de desteklemeyenler yer almıştır. Şair, bu noktada bir yüceltme ya da yergide bulunmaz. Onun nezdinde Kurtuluş Savaşı'na katılan ve bu mücadeleyi destekleyen kadar savaşa katılmayan ve desteklemeyenler de vardır. Bu sorun, sadece dönem konjonktürüyle ilişkili değil, başlı başına bir bilinç sorunudur. Nâzım Hikmet, proleter bilinçte olmayan kitlelerin de yaşam hakkını gözetmiş, alıntıda da net olarak görülebileceği gibi, hem proleter bilince hem de milli bağımsızlık bilincine uzak olanlara da metinde yer vermiştir. Bu durum, Galiyevci pratiğin en temel niteliklerinden olan sömürge ve sömürgeleştirilmeye çalışılan ülkelerdeki milli bağımsızlık hareketlerini, hangi sınıfın öncülüğünde olursa olsun destekleme fikriyle örtüşmektedir.

Kurtuluş Savaşı Destanı'ndaki bir diğer önemli husus, biz ve onlar şeklinde karşılık bulan işgalci-antiemperyalist karşılaşmalarıdır. Biz yani ülkesi işgal edilmeye çalışılan halk, onlar da gâvur olarak adlandırılan işgal güçleri olarak, metin boyunca asimetrik savaş stratejisine uygun şekilde karşı karşıya gelirler. Kuvva-i Milliye güçleri, düzensiz birliklerden oluşur ve düzenli işgal ordularına karşı çete savaşı verir. Bu savaş, sadece sahada düşman askeri öldürmek olarak görülmez. İstihbarat toplama, propaganda ve ani baskınlar, asimetrik savaşta

önemlidir. Gâvur ve Müslüman ayrımı, bu noktada önem kazanır. Metindeki gâvurluk, sadece Hristiyan güçleri değil, tüm emperyalist nitelikteki işgal güçlerini kapsar. Örneğin Kambur Kerim, metinde şu şekilde anlatılır:

Kerime ekmek vermediğinden teyzeleri, / (...) Hintli askerlerle dost oldu Kerim.
/ Bunlar / 'Şaşılacak şey' / Türkçe bilmeyen / ve siyah sakalları, gözleri parlak,
/ avuçlarının üstü esmer, içi ak / Kerime bisküviti kutularla atan amcaları."
(Nâzım Hikmet, Kurtuluş Savaşı Destanı 20).

Kerim, bir İngiliz sömürgesi olan Hint askerleriyle dostluk etmeye başladıktan sonra, dayısının isteğiyle ve zeybeklere ulaştırılmak üzere, işgal kuvvetlerinin deposundan silah çalar:

Bir gün, dedi ki makinist dayısı Kerime, / 'Ambardan silâh çalıp bana getir,
/ gâvura karşı koyan zeybeklere göndereceğim.' (Nâzım Hikmet, Kurtuluş Savaşı Destanı 20).

Gâvur ya da Müslüman olmak, kişilerin tercihini aşmış, politik bir zeminde değerlendirilmesi gereken bir olgu hâline gelmiştir. Zira Hindistan, İngiltere tarafından sömürülen, Türkiye coğrafyası da sömürülmek istenen ülkeler olarak antiemperyalist bir çizgide buluşmaları beklenebilir; fakat metin, Hint askerlerini de gâvur yani işgalci kabul etmiştir. Bu manzarada ezilen ve ezen ulusların bir arada antiemperyalist bir savaş vermesi gerekirken bunun olmaması, hatta sömürge askerlerinin bir başka ulusu sömürmek üzere hizmet vermesi, bireysel olarak askerlik zorunlu ve yükümlülüğü olarak görülse de daha geniş bir perspektifte ezen/ezilen ulus bilincinin yoksunluğu olarak görülebilir. Bu durumda din olgusunun belirleyiciliğine bakılmaksızın, ezen ve ezilen ulus kavramlarına ve bu kavramların işaret ettiği proleter ulus/ezen ulus bilincinin niteliğine ulaşılabilir.

Ezen/ezilen ulus bilinci; milliyetçilik, din ve kültürel aidiyet gibi birçok bileşke kuvvetin eseri olarak ortaya çıkabilir. Erzurum Kongresi, bu bilincin vurgulandığı en önemli tarihsel kavşaklardan biridir. Nâzım Hikmet, metinde bu kongreyi şöyle anlatır:

Erzurumda on dört gün sürdü Kongre / orda mazlum milletlerden bahsedildi
/ bütün mazlum milletlerden / ve emperyalizme karşı dövüşlerinden onların //
Orda, bir Şurayı Milliyeden bahsedildi, / İradeyi Milliyeye müstenit bir Şurayı
Milliyeden / 'Bütün aksamı vatan bir küldür' denildi, / 'Kabul olunmaz, denildi
/ Manda ve himaye...' (Nâzım Hikmet, Kurtuluş Savaşı Destanı 17).

Erzurum Kongresi, bu çalışma bağlamında düşünülecek olduğunda, ezilmeye çalışılan bir ulusun emperyalizme karşı koyuşundaki amacın programını çizen bir niteliktedir. Şairin tam bağımsızlık ve antiemperyalizmi vurgulaması, bu programın temeline işaret etmektedir. Sultan Galiyev düşüncesinin temelinde yer alan bu düşünce, Türkiye Cumhuriyetinin doğuşunda da esas alınmıştır. Manda ve himayenin kesin olarak reddedilmesi, Kuvva-i Milliye'nin örgütlenmesi, daha sonra düzenli orduya geçilerek mücadeleye devam edilmesi, Marksist anlamda

sınıf bilinci olmasa da Galiyevci anlamda ezen/ezilen ulus bilincinin yerleşmiş olmasıyla yakından ilişkilidir. Bu noktada Erzurum Kongresi'nin Galiyev'den etkilenecek oluşturulduğu düşüncesi hem tarihi hem de siyasal gerçekler anlamında mümkün olmamakla birlikte, ulusal bağımsızlık vurgusunun ortaklığı gözden kaçmamalıdır.

Nâzım Hikmet'in şiirindeki Galiyevci etkilerin yoğun görüldüğü bir başka metin, TARANTA-BABU'YA MEKTUPLAR'dır. Metnin ilk baskısı 1935 yılında yapılmıştır. Bu tarihin önemi, metnin İl Duçe ünvanıyla İtalya'yı yöneten Benito Mussolini'nin yarattığı siyasi iklimi konu ediniyor olmasıdır. Metin, İtalya'ya sanat eğitimi almaya gelmiş olan Habeşistan yani Etiyopyalı bir gencin eşi Taranta-Babu'ya yazdığı mektuplardan oluşur. Mektuplara geçmeden önce, şiiri söyleyen özne bu mektupların İtalya'daki bir arkadaşı tarafından kendisine ulaştırıldığını söyler. Mektuplardan birinde, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması için yağmur mevsiminin geçip baharı beklediği bilgisine yer verildikten sonra Habeşistanlı genç, bu olayı eşine şu şekilde aktarır:

Ne tuhaf şey Taranta-Babu; / bizi kendi topraklarımızda öldürmek için / kendi topraklarımızın / baharını bekliyorlar. (...) Ne tuhaf şey Taranta-Babu! / Kapımızdan içeri ölüm / kolonyal şapkasına / bir bahar çiçeği takıp girecek (Nâzım Hikmet, Benerci Kendini Niçin Öldürdü 208-209).

Emperyalist İtalya, Habeşistan'ı tam olarak kontrol etmek için harekate hazırlanmaktadır. Habeşistanlı genç, antiemperyalist bir bilinçle eşine seslenmekte, ölüm ve bahar arasındaki zıtlıkla antiemperyalist mücadelenin gerekliliğine gönderme yapmaktadır. Bu ulusal kurtuluşçu tavır, metin boyunca kendisini göstermektedir. Habeşistanlı genç, mektuplarda sadece kendisinden haberdar etmez; birtakım tarihi, siyasi ve gündelik hayata ilişkin bilgilerle eşine antiemperyalist bilinç kazandırmaya çalışır. Bu bilgiler, sınıf bilincinden önce ulusal bağımsızlık bilinci kazandırmaya yöneliktir. Habeşistanlı genç, bunun için dönemin günlük gazetelerinden de yararlanır, bazı mektuplarında günlük olaylara ve gazete kupürlerine yer verir. Gerçeklik ve kurmacanın sınırları, bu noktada kesişir ve antiemperyalist bilinç, bir propaganda sonucunda değil de hayatın olağan akışı içerisinde erişilebilir bir şey olarak sunulur:

Geliyorlar Taranta- Babu, / geliyorlar içinden bir yangın alevinin / Ve bayraklarını dikip / samandan damına / senin toprak evinin, / gelenler / geri dönseler bile eğer, / kanlı kesik sağ kolunu Somali'de bırakan / Torinolu tornacı artık / çelik çubukları ipek gibi öremeyecek... / Ve kör gözleriyle bir daha / Sicilyalı balıkçı / denizlerin ışığını göremeyecek (Nâzım Hikmet, Benerci Kendini Niçin Öldürdü 212).

Burada Habeşistanlı gencin karşı karşıya getirdiği kişiler, emperyalist ya da antiemperyalist cephede olduklarına bakılmaksızın savaştan zarar görecektir. Habeşistanlı genç, kişileri değil emperyalist sistemi sorgulamakta, eşine de kişilerle değil sistemle mücadele yönünde bir bilinç kazandırmaya

çalışmaktadır. Yani Habeşistanlı gencin politik bilinci, mensubiyetleri değil emperyalist sistemi karşısına almak yönünde gelişmiştir. Bu bilinç, Sultan Galiyev'in antiemperyalist ulusal bağımsızlık düşüncesine uygun bir çizgidedir. Metnin genelinde bir ülke içerisindeki sınıf farklılıklarından çok emperyalist politikalara karşı koymaya çalışan bir sömürge ülkesi insanının bağımsızlık fikirleri yer almaktadır. Metnin yazıldığı dönemde şartlarında düşünüldüğünde, okullaşma oranının ve enformasyona erişimin kısıtlılığında sınıf bilincinden çok ulusal kurtuluş bilincinin yerleşmesi, daha anlaşılır hâle gelecektir.

Nâzım Hikmet, *Benerci Kendini Niçin Öldürdü*'de de metin kişilerini benzer bir çizgide kurgular. Benerci, Hindistanlı bir devrimcidir. O dönemde İngiliz sömürgesi olan Hindistan'da antiemperyalist bağımsızlık savaşının içerisinde yer alan Benerci, tıpkı Habeşistanlı genç gibi önceliği sömürge olmaktan kurtulmaya vermektedir. Yaptıkları gizli bir toplantı sırasında Benerci ve arkadaşlarının etrafı sarılır. Benerci, o anda ve sonrasında olanları şöyle anlatır:

Sarılmıştık Yok edilmesi lâzım gelen bazı kâatlar vardı. Vakit kazanmak için, polisin üstüne ateş açtık. Brovniklerimizin şarjörlerini iki defa tazeledik. Birimiz kolundan, birimiz de başından yaralandı. Kurşunlarımız tükendi. Britanya polisi içeri girdi. Gırtlak gırtlığa kapıştık. Nihayet, kıskıvrak bağladılar bizi. Kamyonlara yüklediler. Müdüriyette, yedimiz birden, bir herifin karşısına dizildik (Nâzım Hikmet, *Benerci Kendini Niçin Öldürdü* 25).

Benerci, birlikte olduğu kadının İngiliz istihbarat servisine çalıştığını bilmemektedir. Bu ihbar sonrasında da diğer arkadaşları tutuklanırken Benerci, takibatın tüm antiemperyalist yapılanmayı deşifre etmesi adına serbest bırakılmıştır. Emperyalizm, sadece bir ülkedeki kaynağın başka ülkeye aktarılması olarak ele alınabilecek bir olgu değildir. Neredeyse tüm sosyal ve siyasal sistem, emperyalistlerin kurduğu dizgeler üzerinden işlemekte, emperyalizmin çıkarlarına gizli ya da açık olarak çalışan insan prototipi yetiştirmek üzerine kurgulanmaktadır. Yani bir ülkeyi işgal etmek, sadece o ülkenin topraklarına yerleşmek değil, aynı zamanda emperyal emelleri gerçekleştirecek bir sistem kurmak demektir. Bu sistemin elemanları, kendilerini zamanla oranın asıl sahibi olarak görüp ülke halkına her anlamda eziyeti reva görebilirler:

Getirdim karakola kocakarıyı. / Sarı sırtından kızıl kan sızdırıp / çekeceğim içinden ağrıyı / ... / İKİNCİ POLİS- Sana bu işte yardım için / kocakarıyı eski bir halı gibi / ayaklarına sereceğim. / BİRİNCİ POLİS- Lütufkarsın... / ÜÇÜNCÜ POLİS- Ben de sana: / Bengale ormanlarında avlanmış bir filin / koparılmış erkekliğinden bir kamçı vereceğim (Nâzım Hikmet, *Benerci Kendini Niçin Öldürdü* 36).

Burada İngiliz polisleri, kendilerini Hindistan halkının üzerinde bir hiyerarşide konumlandırmakta, onlara onur kırıcı davranışları reva görebilmektedir. Benerci, karakolun duvarına yaslanır ve içeride işkence çeken arkadaşları adına vicdan azabı duyar. Kendisinin orada olmaması, onun için yeterince acı verici bir deneyimdir, çünkü Benerci'nin antiemperyalist bilinci, kolektif

düşünme ve davranış temelinde gelişmiştir. Yine alıntıda altı çizilmesi gereken hususlardan biri, İngiliz askerlerinin Hintlileri kendilerinden aşağıda gördükleri için aşağılamalarıdır. İnsanların derilerinin rengi bile emperyalizm nezdinde aşağılanmak için yetmektedir. Burada da Sultan Galiyev'in Sömürgeler Enternasyonalı fikrinin önemi görülmektedir. Emperyalist dünyaya karşı örgütlü ve bütüncül bir karşı koyuş fikri, daha küçük bir çapta ve Hindistan özelinde *Benerci Kendini Niçin Öldürdü*'de pratik karşılık bulmaktadır.

Nâzım Hikmet'in Galiyevci düşünceden izler taşıyan bir başka metni, *Jokond ile Sİ-YA-U*'dur. Metinde Mona Lisa tablosu ile Si-Ya-U isminde Çinli bir devrimcinin yaşadığı doğa üstü aşk anlatılmakta, Mona Lisa'nın sevgilisinin öldürülüşünü görmesiyle metin sonlanmaktadır. Bu metindeki Galiyevci bakış açısı, Si-Ya-U'nun memleketi olan Şangay'ın sosyopolitik özelliklerinin anlatılmasında görülür. Nâzım Hikmet, bu liman şehrini şöyle anlatır:

Şang-Hay büyük bir limandır, / mükemmel bir liman. / Gemileri daha kocamandır / boynuzlu bir Mandarin konağından. / Vay vaaay! / Ne acayip yer be Şang-Hay.. / Mavi nehirde akar / hasır yelkenli kayıklar. / Hasır yelkenli kayıklarda / çıplak kuliler pirinç ayıklar / pirinç ayıklar.. / Vay vaaaay!.. / Ne acayip yer be Şang-Hay.. / Şang-Hay büyük bir limandır. / Beyazların gemileri kocamandır, / sarıların kayıkları küçücük. / Kızıl saçlı bir çocuğa gebe Şang-Hay. / Vay vaaaay!.. / Ne acayip yer be Şang-Hay (Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri* 102).

Liman şehri olan Şangay'da o dönemde Çinlilere biçilen rol, beyazların yani Batılı kapitalistlerin hesabına kötü şartlarda çalışmaktır. Buradaki Doğu-Batı ikilemi, gemi ve kayık imajlarında kendisini gösterir. Sanayiye ve teknolojik gelişmelere temel teşkil eden kaynakları elinde tutan Doğu yani Çin, büyük gemilerin sahipleri tarafından sömürülmekte ve bu kaynaklar, kapitalist yayılmacılıkla Batı'ya taşınmaktadır. Bu durum, şiiri söyleyen özne için sürdürülebilir değildir. Doğu dünyası, Batı'ya karşı içerisindeki devrimci çekirdeği ortaya çıkaracak ve *kızıl saçlı çocuk* yani sömürgeler devrimi, bu bilinçle doğacaktır.

Bu metnin temelinde yer alan Batılı sanat eseri ve Doğulu özne ilişkisi, canlı ve cansız varlıklar arasındaki ilişkinin doğaüstü şekilde ele alınmasından farklı bir seyir izler. Jokond, bir Batılı olarak müzededir; yani hareket edemez, istediği gibi davranamaz ve irade kullanamaz. Si-Ya-U ise Doğulu olarak serbesttir; irade kullanabilir, hareket edebilir ve istediği gibi davranabilir. Jokond'un hareketlenmesi ve aşkının peşine düşerek eylemde bulunabilmesi için bilinç kazanması gerekmektedir. Jokond, Si-Ya-U'yu Şangay'da bulduktan sonra, işçi sınıfı ve Batı kapitalizmi gerçeğiyle karşılaşır. Sevdği adam Si-Ya-U, bir kılıç darbesiyle öldürülür. Jokond, bu sahneden sonra bireysel değil, kolektif bir tavır benimser ve kendisi de bir Batılı olarak Batı emperyalizmine karşı durur. Şiiri söyleyen özne, bilinç kazanma durumunu şöyle anlatır:

Daha ben haykırıırken adını / karşıma dikilip durdu: / muazzam bir kavganın

dev kadını. / o yürüdü / ben peşinden / Kızgın kızıl Tibet güneşinden / Çin denizine kadar / jokond / Gidip geldik / Gelip gittik. / düşman elinde / bir şehrin kapısından / gece gizlice çıkarken gördüm; / onu, süngülerin çatıştığı bir kapışmada / Bir Britanya zabitanın / gırtlaklarını sıkarken gördüm. / Onu: / içinde yıldızlar yüzen mavi bir su başında / bitli kirli gömleğini yıkarken gördüm (Nâzım Hikmet, Bütün Şiirleri 106).

Burada dikkat çekici olan husus, mensubiyetlerin sınıf bilincinin önüne geçmemesidir. Jokond, bir Batılı olarak mensubiyetini sınıf bilincinin önüne geçirmez ve antiemperyalist bir bilinç kazandıktan sonra Batı'nın emperyalizmine karşı savaşı. Burada görülmesi gereken şey, Nâzım Hikmet'in Batılı ya da Doğulu olmayı yani mensubiyeti bir bilinç meselesi olarak düşünmesidir. Bu bilinç, sömüren ve sömürülen arasındaki haksızlık temelinde geliştiğinde Galiyevci düşüncenin ezen ulus/ezilen ulus diyalektiğinin mahiyeti daha da netleşmiş olur.

Nâzım Hikmet, Doğu'yu ve Doğu proletaryasını oryantalist imajlarla değerlendirmez. Doğu, Nâzım Hikmet şiirinde Batı dünyasının kapitalist ve emperyalist politikalarına son verecek gücü içerisinde taşımaktadır. "Piyer Loti" şiiri, adeta bu durumun bir örneğidir. Şiirin başında Nâzım Hikmet, Piyer Loti'nin Doğu coğrafyasını nasıl gördüğünü şu şekilde anlatır:

Esrar! / Tevekkül! / Kismet! / Kafes, han, kervan / şadırvan! / Gümüş tepsilerde rakseden sultan! / Mihrace, padişah, / bin bir yaşında bir şah, / minarelerden sananıyor sedef nalınlar, / burunları kınalı kadınlar / ayaklarıyla gergef dokuyor. / Rüzgarlarda yeşil sakallı imamlar ezan okuyor!" / İşte frenk şairinin gördüğü şark! (Bütün Şiirleri 426).

Şiiri söyleyen özneye göre böyle bir Doğu dünyası hiç var olmamıştı, çünkü diyalektik tarih anlayışı, mutlak müreffeh veya mutlak sefalet gibi bir kapsayıcı tanıma olanak vermemekte, şair de bu olanaksızlığı bilmektedir. Sınıf farkı, bu noktada açığa çıkan bir olgu olarak diyalektik tarih anlayışının ve ekonomi-politik cepheden bakışın temelindedir. Doğu dünyası, sınıf farkının oldukça derinden yaşandığı bir coğrafya olarak Batı'nın sömürgesidir:

Şarklıdan başka herkesin / orta malı olan memleket! / Açlığın kıtlıktan öldüğü diyarı / Ağzına kadar / buğdayla dolu ambar! / Avrupanın ambarı! (Nâzım Hikmet, Bütün Şiirleri 427).

Batı dünyasının sanayileşmesini tamamlaması ve kapitalizmin sömürgecilikle hız kazanması, Doğu'yu Batı gözünde egzotik yaşantılarla dolu bir yer hâline getirmiştir. Nâzım Hikmet'in bu duruma ekonomi-politik bir temeldeki bakışı, Doğu'nun sömürgecilik hareketlerinden sonra Batı karşısında ekonomik ve teknik geri kalmışlığı dolayısıyla hareket kabiliyetini yitirmediği gerçeğini göstermektedir. Doğu, Batı'dan farklı olmakla birlikte işçi sınıfları, diyalektik temelde bir arada eyleme geçme nüvesini taşımaktadır. Şu dizeler, bu durumun bir uzantısı olarak okunabilir: "Sürelim yan yana bindiğimiz al atları. / Menzil

yakın. / Bakın / kurtuluş günü artık sayılı. / Önümüzde şarkın gelecek inkılap yılı / bize kanlı mendilini sallıyor. / Al atlarımız / emperyalizmin göbeğini nallıyor.” (Nâzım Hikmet, Bütün Şiirleri 429). Buradaki diyalektik, Sultan Galiyev’in hem sömürgeler enternasyonalı hem de Marksist sınıf kuramıyla uygun bir çizgidedir. Sultan Galiyev, sınıfın ve toplumsal sınıflaşmanın varlığını ve etkisini yok saymaz, aksine sınıf kavramının Doğu ve Batı dünyasındaki farklarını göz önüne alır ve Üçüncü Dünya kavramına bu çerçeveden bakar. Nâzım Hikmet de “Piyer Loti” şiirinde bu düşüncenin sanattaki karşılıklarından birini sunar. Doğu’nun Batı gözünde egzotik ve hareketsiz bir imaj olmaktan çıkarılması, Doğu’daki devrimci düşüncenin her zaman var olduğunu vurgulamak adına önemlidir. Zira bu vurgu, Doğu ve Batı’daki işçi sınıfının birbirlerinin gerçeğini reddetmesiyle değil, aksine birbirinin gerçekliklerini ve mensubiyetlerini kabul etmeleriyle mümkün olabilecek bir birliktelik ve diyalektiğe yapılmaktadır.

Sonuç

Sultan Galiyev’in Sömürgeler Enternasyonalı fikri, her ne kadar uygulamaya geçmese de Galiyev’in ulusal bağımsızlığa verdiği önem ve antiemperyalist direniş çizgisi, siyaset bilimi literatüründe önemli bir yer edinmiştir. Kimi siyasetçiler ve siyaset bilimciler, Galiyev’in fikirlerini Turancılık veya Müslüman hassasiyetler gibi başlıkları öne çıkararak değerlendirse de onun fikirlerinin temelinde Marksizm yer alır. Sultan Galiyev’in Marksizme katkısı, onun bir dine/kültüre/milllete has mensubiyetlerin antiemperyalist bir direnişteki önemi üzerindedir. Hem teorisyen hem de eylem insanı olarak Sultan Galiyev, yaşadığı dönemde Marksizmin devlet kapitalizmine ve Rus hegemonyasına dönüşme tehlikesine karşı Türklerin tek bir çatı altında SSCB’ye katılımını önermiş ve buna yönelik siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Nâzım Hikmet de tıpkı Galiyev gibi, antiemperyalist direniş hattı oluşturabilme adına, mensubiyetlerin Marksizmden dışlanmasını değil, aksine mensubiyetlerin birer antiemperyalist bilinçle işlenerek dünyadan sömürgeciliği silmeyi öncelemiştir. Gerek siyasi düşünceleri gerek bu çalışmada ele alınan şiirlerindeki antiemperyalist devrimci karakterlerin Doğu dünyasından seçilmesi, mensubiyetlerini antiemperyalist bir yaklaşımla yorumlamaları ve Marksizmi eleştiriye tabi tutabilmeleri, Nâzım Hikmet’in Sultan Galiyev’le ortaklaştığı noktalar olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda antiemperyalist direnişin en belirgin görüldüğü Nâzım Hikmet metni, Kurtuluş Savaşı Destanı olmuştur. Şair, Türkiye’nin kuruluş mücadelesindeki önemli siyasi olayları yer yer gerçek yer yer kurmaca kişileri üzerinden anlatmış ve metninde Doğulu bir antiemperyalist mücadeleden kesitler sunmuştur. *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?*’de anlatı çizgisi, *Kurtuluş Savaşı Destanı*’ndan farklı olarak topyekûn bir millet mücadelesinden çok profesyonel devrimci bir kadronun İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadelesi şeklinde oluşmuştur. Türkiye’den farklı olarak Hindistan, resmi şekilde İngiliz sömürgesi olmuş, Benerci de Hintli bir devrimci olarak buna karşı koymuştur. Benerci, metnin başından itibaren

antiemperyalist bilince sahiptir ve intiharına kadar da bir Doğulu olarak bu çizgiyi korumuştur. TARANTA-BABU'YA MEKTUPLAR'da da benzer bir gelişim söz konusudur. İtalya'nın resmi sömürgesi olan Habeşistan yani Etiyopya'dan İtalya'ya sanat öğrenimine gelen bir genç, burada Batı emperyalizmin işgalciliğinin tüm boyutlarıyla yüzleşir ve eşine yazdığı mektuplarla onun da Doğulu olarak antiemperyalist bir bilince sahip olmasını arzu eder. *Jokond ile Sİ-YA-U'daki antiemperyalist bilinçlenme*, farklı bir boyutta ilerler. Jokond yani Mona Lisa tablosu, Çinli devrimci Si-Ya-U'ya âşık olup onun peşinden Şangay'a gitmesiyle ve oradaki sosyoekonomik tabloyu görmesiyle işçi sınıfı bilincine erişir ve Doğulu gözüyle Batı'nın emperyalist uygulamasına karşı koyar. "Piyer Loti" şiiri, tüm bu metinlerde ele alınan Batı emperyalizmine karşı Doğu mücadelesinin bir izlencesini sunar. Nâzım Hikmet, Piyer Loti'nin oryantalist ve gerçek dışı egzotik Doğu imajlarına karşı reel politiğe dayalı, mücadeleye hazır ve antiemperyalist bilince sahip bir Doğu ortaya koyar. Hepsindeki ortak özellik, emperyalist Batı karşısında sinmiş ve korkmuş değil, mücadeleye hazır bir Doğu dünyasının olmasıdır. Nâzım Hikmet gibi bir şairin bu seçimlerinin tesadüf olmayacağı ve Sultan Galiyev'le fikirlerindeki örtüşme düşünüldüğünde, onun Marksizm'i Doğu antiemperyalizminden ayrı düşünmediği ortaya çıkmaktadır.

Nâzım Hikmet, bu çalışmada ele alınan metinlerinde metin kişilerini sadece Marksizmin tek boyutlu, sınıfının kalıplaşmış özelliklerini taşımaktan başka hareketli alanı olmayan ve ideal özneleri olarak göstermemiş, aksine insanların mensubiyetleriyle kurduğu ilişkilerin antiemperyalist bağlamda nasıl görülebileceğine dair göstergeler sunmuştur. Onun siyasi fikirleri ve dönemindeki olayları yorumlaması da bu metinler için kaynak teşkil etmiştir. Nitekim değişerek ve dönüşerek yayılan bir olgu olarak emperyalizm, insanların mensubiyetlerini araçsallaştırarak kendisine hizmet eder hâle getirebilmektedir. Aktif politika yapan bir şair olarak Nâzım Hikmet, bu gerçekliğin farkında ve metin kişilerini de bu farkındalık üzerinden kurmaktadır. Dolayısıyla Nâzım Hikmet'in fikir dünyasına bakarken onun Marksizmi tek boyutlu olarak görmediği, mensubiyetleri dışlamadığı ve antiemperyalist direnişi öncelediği noktalarından hareketle bakmak, metinlerini yorumlarken daha geniş bir araştırma alanı açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Benningesen, Alexandre A. ve Enders S. Wimbush. *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm*. Çeviren Bülent Tanatar, Anahtar Kitap, 1995.
- Çomak, İhsan. "Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi ve Burada Okuyan Türk Öğrenciler Hakkında Bir Rapor." *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 76, 2016, ss. 87-116.
- Duman, Oğuz Şaban. *Doğu Batı Meselesi ve Sultan Galiyev*. TDAV Yayınları, 1999.
- Durmuşoğlu, Yunus Gökalp. *Türkçülükten Milli Komünizme Mustafa Suphi*. Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2021.
- Galiyev, Mirseyit Sultan. *Bütün Eserleri*. Hazırlayan Özgür Erdem, Çeviren Sabri Gürses. İleri Yayınları, 2006.
- Nâzım Hikmet. *Benerci Kendini Niçin Öldürdü*. Adam Yayınları, 1992.
- Nâzım Hikmet. *Bütün Şiirleri*. Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Nâzım Hikmet. *Konuşmalar*. Cilt 26. Adam Yayınları, 1995.
- Nâzım Hikmet. *Kurtuluş Savaşı Destanı*. Yön Yayınları, 1965.
- Nâzım Hikmet. *Yazılar (1924-1935)*. Cilt 22. Adam Yayınları, 2001.
- Nâzım Hikmet. *Yazılar (1936)*. Cilt 24. Adam Yayınları, 1992.
- Nâzım Hikmet. *Yazılar (1937-1962)*. Cilt 25. Adam Yayınları, 1992.
- Kakıncı, Halit. *Kızıl Turan: Sultangaliyev*. Wizart Edutainment, 2017.
- Kaymak, Erol. *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonal*. İrfan Yayınları, 1993.
- Reyhan, Hakan. *Doğunun Büyük Devrimcileri Mollanur Vahidov-Sultan Galiyev*. Alter Yayınları, 2010.
- Sayılgan, Aclan. *Mazlum Milletlerin Kurtuluş Savaşları Karşısında S.S.C.B. ve Sultan Galiev*. Mars Matbaası, 1966.
- Tellal, Erel. "Mirsaid Sultan Galiyev." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 56, s. 1, 2001, ss. 105-133.
- Yamauchi, Masayuki. *Sultan Galiyev: İslam Dünyası ve Rusya*. Çeviren Hiroano Matsutani, Bağlam Yayınları, 1998.